

ВИОЛЕТА МИТРОВИЋ

СРПСКО-ГРЧКИ ПЕСНИЧКИ ДИЈАЛОЗИ: ИВАН В. ЛАЛИЋ, КОНСТАНТИН КАВАФИ, ОДИСЕЈ ЕЛИТИ

САЖЕТАК: У раду се, са интертекстуалног становишта, испитује однос стваралачких пракси Ивана В. Лалића, Константина Кавафија и Одисеја Елитија, аутора који су својим пореклом (било на непосредан, било на посредан начин) и, што је важније, својим духом припадали медитеранском наслеђу. Пажња се притом усмерава ка сагледавању цитатних релација које Лалићеве и Кавафијеве песничке творевине остварују спрам песничке визије Александрије, хеленистичког света начелно и Византије, као и у погледу концепта историје, онако како је он у поетским делима обликован. Интертекстуалност Лалићевих и Елитијевих песама пак испитује се са аспекта обликовања мотива мора и блискости појединих стваралачких поступака.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Византија, Александрија, хеленизам, историја, антички грчки мит, море, Медитеран, интертекстуалност.

Констатујући да је Византија једна од сталних одредница Лалићевог песништва, Јован Христић у тексту „Иван В. Лалић” (који је уједно и предговор издања *Изабраних и нових ђесама*) настоји да проникне у значењска језгра ове песникове вољене и фреквентне теме. Византија, запажа Христић, фигурира као спона са „традицијом свих традиција” – са античком Грчком, чији смо неодвојиви део представљали, те обезбеђује потврду нашег припадништва медитеранском културном ареалу и њему иманентним вредностима које се, захваљујући оваквом природном настављању, на спонтан начин могу ревитализовати. Византија, међутим, није означена само као „наша најдубља историјска перспектива,

симбол континуитета”¹ већ она, ситуирана у далеку историју, носи архетипску ауру чије константно присуство згушњава значењске стратуме песничког света. У једном интервјуу Иван В. Лалић је и сам објаснио своје поимање Византије и двоструко обликовање њене појавности у песничким творевинама:

Постоје наике две Византије, које су за моје песничко искуство подједнако битне. Постоји она историјска, која је од непроцењивог значаја за духовну и интелектуалну културу мога народа. Постоји и она митска („Сви ми имамо своју Византију из које смо избачени, којој припадамо” каже Чарлс Симић); Византија је једина метафора за свест о пореклу, свест о извесном насušном континуитету. Покушао сам да у низу својих песама те две Византије ставим у дијалог; тачније, да их сјединим у једном скривеном дијалогу између историјског и митског. Тај дијалог се одвија посредством слика, посредством метафора.²

Лалићев аутопоетички пасаж, Христићево тумачење смисаоних прелива Византије као песниковог релевантног тематског упоришта, али и читав низ песама које активирају песничко напредно оживљавање историјске и митске Византије, сведочанство су да је наш писац у византијском царству налазио меру духовне завичајности, доказ преко потребног памћења сопствене историје и културе (јер провинцијалан је онај дух који одбија да се сећа³) и очувања свести о континуитету; налазио је оно сневање о целини, сагласности обала, непобитном поседовању места у једној традицијској линији у коју се уклапамо, како о томе пева творевина „Плач летописца”, као „узвик у реченицу”, „камен у облик свода”.⁴ Песничка дела посвећена Византији отуда (а она су истински пут, поручује осма песма „Првог канона” збирке *Четири канона*) представљају блистава дела љубави, хипостазу силовите и трајне ствараоачеве наклоности Византији, хеленском наслеђу и медитеранској култури. Управо оваква семантичка чворишта Византије као поетске теме песник је имао на уму када је истакао: „Када кажем Ресава, када кажем Византија, покушавам да нешто опште одредим посебним појмовима који су ми блиски. Када кажем Дела

¹ Наведено према: *Иван В. Лалић*, прир. Соња Веселиновић, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад 2015, 228.

² Иван В. Лалић, *О ѿезији*, Дела Ивана В. Лалића, IV, прир. Александар Јовановић, Завод за уџбенике, Београд 1997, 282.

³ Исто, 268.

⁴ Иван В. Лалић, *О делима љубави или Византија*, Дела Ивана В. Лалића, II, прир. Александар Јовановић, Завод за уџбенике, Београд 1997, 153.

љубави, и то доведем у везу са Византијом, ја тражим извештај склад, меру, систем, могућност тачног исказа...”⁵

У наведеном предговору Христић апострофира изузетно релевантан и проницљив увид у погледу истраживања међутекстовних релација Лалићевих песничких дела и Кавафијевих поетских остварења, те прве деонице стваралачких паралелизама којима овај рад посвећује пажњу. Управо у сегменту којем наглашава значај Византије као залога аутентичности и континуитета наше културе, аутор предговора, покушавајући да установи откуда Византија у нашој двадесетовековној књижевности, запажа драгоцену аналогију између Византије наших песника и Александрије грчког песника двадесетог века Кавафија: „Оно што су они (наши песници и Кавафи, прим. В. М.) видели – у Византији, односно Александрији хеленистичког раздобља – јесте дубоко историјско искуство, најобухватнија и најцеловитија перспектива која даје кохерентност и смисао збивањима око нас.”⁶ Заједнички именован хеленизма и Византијског царства, поред њиховог космополитског духа и мешања становништва различитог порекла унутар граница држава, тиче се управо античке грчке културе коју су обе цивилизације, и хеленистичка и византијска, баштиниле. Отуда Кавафи и Лалић баш у овим раздобљима запажају простор који традицијске токове којима они припадају богати значењима чинећи их интегралним и компактним са дијахронијског становишта. Отуда се ослањање на хеленски цивилизацијски код посредством песничког говора о Александрији, односно Византији, разумева као нарочити облик литерарне евокације цивилизацијских изходшта идентичног значењског регистра у делу српског и грчког песника.

Премда би било очекивано у дијалогски однос са Лалићевим песмама посвећеним Византији укључити само она Кавафијева поетска дела која тематизују управо Византију, а не и песме александријског круга (о династији Селеукида и Птоломеја, владавине паганског Рима, а потом и византијских царева), овакав поступак не само да би осиромашао спектар реминисценција и контактних места између дела ових песника него би значио и огрешење о модел читања и разумевања поезије који је понудио сам Кавафи:

Моје песме представљају мене, и ако желите да их читате, онако како их треба читати, треба да знате све о мени, а то значи да знате све о мом животу у Александрији, о мојим аристократским прецима, о слави и пропадању мог града и о другим стварима које

⁵ И. В. Лалић, *О поезији*, 269.

⁶ Цитирано према: *Иван В. Лалић*, 228.

ме занимају, као што су изумрле династије Византије и Сирије и настрај хришћанског аскетизма на блиставо паганство хеленистичких краљевстава Истока.⁷

Мотив славе и пропадања Александрије, династије Селеукида, Птоломеја, римских и византијских владара, представља једну од основних тематских окосница Кавафијевог песништва. Тако се у песми „Надгробни натпис Антиоха, краља у Комагени“ цитатна релација успоставља са историјском фигуром из наслова: лирски субјекат казује о захтеву сестре мртвог комагенског владара да Калистат, мудрац из Ефеса, њему у част састави надгробни натпис. У епитафу се величају особине владара, али знатно већу пажњу привлаче финални стихови којима се установљава апотеоза хеленизма, као и још увек актуелне и живе његове вредности: „А још је био и оно најбоље: Хелен / Човечанство нема часније особине; / оне изнад тога налазе се у богова.”⁸ Кавафијева песма „У Цркви” прожета је идентичном глорификујућом интонацијом која се у овом поетском окружењу тиче пак византизма, те „велике части нашег рода”⁹, и византијских цркви, њихових свећњака, амвона, дражесних миомириса, украса свештеничких одежди и свечаног ритма литургијских гласова. Знаменита песма „Град”, премда пледира за идеју да промена егзистенцијалног простора не води и позитивној унутрашњој промени, односно да се победа над самим собом може догодити у било ком куту света, истовремено фигурира и као песма о предодређености Александрије лирском субјекту, о слави Кавафијевог града. Сва наша величанствена прегнућа, храбри успони и моћ, како наглашава лирски субјекат Кавафијевог песме „Тројанци”, ипак су већ унапред (јер „на зидинама почело се већ са тужбалицом”¹⁰) осуђена на краткорочност и ишчезнуће: „Мало постигнемо, мало / дођемо себи; опет почињемо / да стичемо храброст, пуни наде. // Али увек нешто искрсне и заустави нас. / Ахилеј се појави у шанцу испред нас / и претраши нас громким повицима.”¹¹ Дидактичношћу импрегнирана песма „Мартовске иде”, заснована на цитатном односу спрам чувеног историјског догађаја, управо активира тему судбине моћника, његовог краха услед превиђања Артемидоровог упозорења на путу до Помпејевог театра. Пропадање читаве династије Птоломеја опевано је у песми

⁷ Наведено према: Питер Бин, *Три генерације ѓрчких њисаца*, прев. Соња Васиљевић, Карпос, Београд 2006, 13.

⁸ Константин Кавафи, *70 њесама*, прев. Иван Гађански и Ксенија Марицки Гађански, Издавачко предузеће Рад, Београд 2003, 71.

⁹ Исто, 32.

¹⁰ Исто, 15.

¹¹ Исто.

„Цезарион”, у којој лирски субјекат, читајући збирку натписа о Птоломејима, почиње да машта о фигури младог александријског Цезариона, којег је Октавијан Август убио јер, како наводи Плутарх (имајући на уму његово сведочанство и Кавафи), није добро да постоји „превише Цезара”.¹² На историјску референцу слома владавине Деметрија I Полиоркета и његово повлачење са престола, које је у песничкој стварности пре наликовало одласку глумца након завршене представе а не повлачењу владара, ослања се песма „Краљ Деметрије”, док поетска творевина „Манојло Комнин” евоцира личност византијског архонта описујући његову смрт, ипак блажену јер живот завршава „одевен смерно својом вером”.¹³ Управо у Кавафијевом делу истакнуто цитатно ослањање на теме историјских славних успона и великих сломова перципира се значајно место текстуалних преплитања са Лалићевим корпусом песама о Византији. За разлику од Кавафија, међутим, који је пружао прилично транспарентне реминисценције на историјска дешавања и личности, те ову тему третирао оплемењујући неке песме само похвалом величине и значаја античке Грчке и Византије, а друге само описима опадања владарских сила, Лалић је пак песме посвећене Византији лишавао, у складу са њему својственом кондензованом и комплексном фигуративношћу, алузија и реминисценција на конкретне догађаје и личности, те је у једној песми неретко спајао и говор о слави и опис пада царства. Тако у песми „Византија” лирски субјекат не само да византијско царство именује чуварем античког наслеђа („још си била тешка од мраморних богова”¹⁴) него је назива и „мртвим чудом”, „дивном мртвом светлошћу” – алудирајући на њен историјски пад узрокован „усамљеном мудрошћу” и „лепотом која се не прашта”, али и на духовну, архетипску виталност. Слична двострука представа Византије присутна је и у поетској творевини „Византија III”: византијско царство именује се „црном и златном удовицом” јер њени мужеви умиру, што ће се десити и

¹² Исто, 43.

¹³ Исто, 31. Песничке фигуре Кавафијевих поетских творевина често су приказане у кризним, одлучујућим тренуцима живота, при чему се лирски поступак одликује високом степеном емпатије и уживљавања у њихова унутрашња стања (снови принца-гаоца Деметрија Сотера о Сирији у песми „О Деметрију Сотеру (162–150. године пре Христа)”, колебање Јулијана Апостате између паганства и хришћанства у творевини „Јулијан при мистеријама”) или сугестивним описивањем амбијента (немир кипова у лараријуму који чују самртну буку, корак Еринија, богиња освете и проклетства, чиме се најављује Неронов судњи час – песма „Кораци”). Овакав метод понирања у психолошке дубине ликова описаних у лирским творевинама присутан је подједнако код Лалића у песмама „Одисеј код Феачана”, „Пилаг”, „Шапат Јована Дамаскина”, „Смрт са соколом”, „Гаврило Принцип”, „Принцип на бојишту”...

¹⁴ Иван В. Лалић, *Време, вајре, врјови*, Дела Ивана В. Лалића, I, прир. Александар Јовановић, Завод за уџбенике, Београд 1997, 139.

њеној савршености. У песми „Византија поново посећена” лирски субјекат у сну види Византију, њену сенку претворену у златну ружу која се „врти у виру времена”¹⁵ и постепено распада. Ратна превирања што деструктивно утичу на византијски сјај – који бледи, како стоји у једној другој песми („Acqua Alta”), услед „рака на Лагуни”, односно због Венеције – лирски субјекат дочарава одредницама „брадати стратежи”, „згужване карте”, „мучна наука рата”, „оклопљени коњаници” наглашавајући да се ова битка, премда изгубљена (о коначној бици и неминовној пропасти такође сведочи песма „Византија II”) ипак наставља како би се макар ослабила неизвесност историје и тај „неспоразум лепоте и бесмисла”. Песма „Плач летописца”, у којој је лирски субјекат запитан над пролазношћу, забором и потенцијалним неразумевањем разлога и напора предака од стране потоњих генерација, на идентичан начин сублимира, с једне стране, свест о пролазној моћи Цариграда и историји као низу ломова и прекида, односно, с друге стране, постојање наде, сна о продуженом трајању и превазилажењу, лалићевски речено, *сметњи на везама*.

Свест о неизвесности, варљивости историје која је каткад детерминисана пре случајношћу него интенцијом или моћи појединца спрема ланца догађаја, представљају још једно место укрштаја семантичких линија Кавафијевог и Лалићевог дела. Песма „Александријски краљеви” грчког песника остварује цитатну спону са знаменитом историјском сценом првог представљања Клеопатрине деце Цезариона, Александра и Птоломеја у јавности: лирски субјекат истиче да, иако су Цезариону на војној паради наменили више него његовој браћи именујући га краљем краљева, то су биле само илузије, варљива обећања без тежине: „То су биле речи као у позоришту.”¹⁶ О јаловим покушајима два супарничка краља Птоломеја да проникну у ток историје сведочи Кавафијева песма „Посланици из Александрије”; иако су спремили дарове за пророчиште у Делфима желећи да сазнају који ће од њих двојице владати, преомишљају се и опраштају од зачуђених свештеника: „Не знају они да су јуче посланицима стигле тешке вести. / У Риму је дато пророштво: тамо је извршена подела.”¹⁷ У већ поменутој песми „Цезарион” измиче се ослонац историјском памћењу, будући да се за сина Јулија Цезара и Клеопатре каже: „У историји једва да / неколико редака има о теби.”¹⁸ Поверење у преношење наслеђа нарушено је и у Лалићевим песмама о Византији: историја наликује

¹⁵ Исто, 211.

¹⁶ К. Кавафи, нав. дело, 22.

¹⁷ Исто, 39.

¹⁸ Исто, 42.

„метежу туђег сећања”, речима што се „траже у тами пређутаног”¹⁹, како се сазнаје из песме „De administrando imperio”; сведоци заборава Цариграда неизвесно чекају будућност у песничком делу „Византија VI”, док чежњу за континуитетом нагриза сумња да потомци можда неће разумети ранији свет и да ће можда без претходника „бити тачнија равнотежа” („Византија VII”).²⁰

Премда је сагледавање песничког дијалога Кавафија и Лалића првенствено било оријентисано ка испитивању поетских уобличења историје, појединих раздобља, држава и градова (хеленизма, Византије, Александрије), не би било упутно пренебрегнути значајан цитатни однос са светом грчког мита, тачније – интертекстуалну спону што се успоставља између Кавафијеве песме „Итака” и Лалићеве творевине „Аргонаути”. Већ наслови лирских остварења апострофирају реминисценције на свет грчког мита – на фигуру Одисеја, односно педесет јунака који су предвођени Јасоном кренули у Колхиду да би пронашли Златно руно – као и на читав комплекс наутичких мотива: море, бродове, пловидбу. Кавафи у „Итаки” у неколико наврата варира песнички стих о томе да повратничко путовање треба да траје дуго како би се на острво стигло у позним годинама живота, без трунке разочарања уколико нам оно не буде даровало извесне материјалне, опипљиве награде. Лалић на сличан начин пева о митској дружини: дуготрајно, унеколико залудно пловљење морима завршено је крахом посаде расуте као огрлица, лишене досезања „најлепших обала” и Златног руна, тог конкретног, материјално опипљивог исхода. У обе песме, заправо, наглашено је преимућство метафизичких пристаништа (искуство пустоловине и сазнање у Кавафијевом певању, односно – љубав, смрт, смисао у Лалићевим стиховима), оних тајновитих, универзалних истина које се спознају самим учешћем у пловидбеној пустоловини, а не задобијањем крајњег циља и одредишта. Ултимативно место сусрета ова два песничка дела остварује се, коначно, и на равни лирске поенте: Кавафијево наглашавање важности дуготрајног путовања које оплемењује мудрошћу и искуством у потпуности је еквивалентно закључним стиховима Лалићеве песме: „Није важан свршетак, / Важна је само пловидба.”²¹

Премда нарочита доза сумње коју Бојан Јовић исказује поводом Христићеве аналогije између Лалића и Кавафија, тачније њене основаности у контексту њихових појединачних поетика,²²

¹⁹ И. В. Лалић, *О делима љубави или Византија*, 156.

²⁰ Исто, 184.

²¹ И. В. Лалић, *Време, вајре, врџови*, 195.

²² „Византија и византинизам код К. Кавафија, В. Б. Јетса, И. В. Лалића и Р. Силверберга”, *Посймодернистичка поезија Ивана В. Лалића*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2007, 251.

донекле има утемељење (песме не говоре о истим догађајима и личностима и у погледу језичких и стилских својстава нису посебно блиске – Лалићев језик опажа се као високо естетизован, разбокорен и необичан у својој фигуративности, метафоричности особито, док је Кавафијев израз наративнији, у референцијалном смислу конкретнији, обојен иронијом), цитатни однос ипак се реализује на семантичкој равни, у погледу смисаоне укотвљеност певања о Византији/Александрији као дубинским пројекцијама историјског трајања и доказима припадања старогрчкој традицији и ширем европском подручју. Потенцијал песничког дијалога извире и из реминисценција на величину славе и страхоту урушавања Византије/Александрије (с тим што је код Лалића осујећена моћ Византије логички утемељена, царство је навршило (непознату) меру, па је досегнуто савршенство морало бити кажњено; код Кавафија нестајање не само Александрије доба хеленизма, као огромне културне снаге, него и рушење римских, касније и византијских династија пред Арапима, процес је заснован на вечно понављаним поступцима напредовања и назадовања и нарочитој врсти фатализма који из њих проиходи). За обојицу, ипак, историја се указује као неизван и варљив ентитет, чиме се оснажује потенцијал још једне међутекстовне копче. Лалићева и Кавафијева дела љубави о Византији/Александрији, као и њихове песме које тематизују друге историјске догађаје, укрштају се, најзад, у категорији памћења, која је код оба аутора маркирана двострукошћу. Иако песнички субјекат Лалићеве песме „De administrando imperio” исказује наду у памћење надоласећих словенских народа, он је истовремено поколебан мишљу да ће потомци не само заборавити прошлост него и бити немоћни да премосте празнине векова, разумеју другачија средишта епохе; „Плава гробница” пак апострофира веру, макар и онако усамљену међу беспосленим туристима, у моћ превазилажења „статике сметњи”. Кавафи пак, премда свестан да заборав сенчи ход историје, како сазнајемо из песме „Цезарион”, кроз констатацију да не би могао да напише роман или драмско дело,²³ али да би сасвим извесно био у стању да напише историју, као и већ самим писањем поетских дела која залазе у далеке слојеве прошлости, истовремено исказује и веру у историјско памћење.

*

Лалићева предилекција ка Медитерану и свим њему инхерентним вредностима, што се уједно опажа као песничка компонента

²³ Видети: Ксенија Марицки Гађански, *Неушљива жеђ сећања*, Службени гласник, Београд 2008, 117.

присутна од најранијих пищевих стваралачких прегнућа, мотивисана је како трагањем за континуитетом наше традицијске линије, усмереношћу ка Византији као спони са хеленским, медитеранским ареалом, том основом целокупне европске културе, тако и Лалићевим песничким сензибилитетом, констелацијом његових поетичких стремљења. Медитерански свет чулног, конкретног, опипљивог тако је за песника склада и зрелости постао не само мера лепоте, већ и платформа за стварање прегнантних песничких слика чулности, за досезање оне тачке у којој се изводи виша песничка перспектива – чулно се оплемењује контемплативним значењима и духовним парадигмама и тако приближава свету невидљивог, нематеријалног, метафизичког.

Медитеранска инспирација, певање о природи, мору, лету, сунцу, на чијим основама је формиран специфичан песнички концепт соларне метафизике или метафизике светлости, одликује грчког песника и добитника Нобелове награде Одисеја Елитија. Дубоко укотвљене у природни декор и амбијент медитеранског *сунца* – једне од круцијалних категорија ствараоачевог дела – Елитијеве песме, користећи управо овакав хаптици подложан, спољашњи свет као полазиште, богате се рефлексивношћу, поучним поентама и етичким постулатима, тако досежући филозофске, метафизичке квалитете. Већ овакавим напоредним сагледавањем стваралачког поступка српског и грчког песника запажа се конгенијалитет њихових песничких личности, као и подударно чворно место њихових уметничких поступака.

Лалићева песма „Велика врата мора” перципира се као творевина двослојне констелације у погледу приказаних песничких слика: скуп мотива опажајног света – бродови што су отпловили, птице које су напустиле обале, модро, звучно море – за песнички субјекат представља повод за прелазак на вишу раван сазнајности, песнички позив да се отпечаћена врата мора отворе у заједничком подухвату и да се закорачи с друге стране визуелног, аудитивног, тактилног, проникне у метафизичке истине скривене у мору, негде иза „невидљивих врата / Без чувара, која напипавам слепим прстима песме”.²⁴ Овакав Лалићев поетски свет евоцира Елитијеву песму „Овај дангуба ветар”, успостављајући са њом цитатни однос пре свега на равни песничког поступка, оличеног управо у *ошкривању* (а не препознавању) оне еквилибријумске тачке у којој се супротности мире и сусрећу, у којој свет чулног постаје подстицај за онтолошко и гносеолошко. Елитијева песма у целости је проткана медитеранском окружењу својственим феноменима спољашњег,

²⁴ И. В. Лалић, *Време, вајре, врњови*, 133.

опипљивог света: ветар у крошњама дуња, бубица која сиса вино, камен што га шкорпион носи уз тело, дрвеће, цврчци, морски гречи и сунђери, рибари и једра. Последњи дистих песме, међутим, мотиве опажајног света суспендује, али лирски субјекат, у рефлексивном смислу њима оснажен, закључује: „Један-два: нико нам неће рећи нашу судбу / Један-два: судбину сунца рећи ћемо ми сами.”²⁵ Да се у унутрашњим световима нас самих крију одговори на питања што нас муче и да је отуда неопходно, у духу речи исписаних на улазу у Аполонов храм у Делфима, спознати самог себе, у томе је садржана поента раније у тексту поменуте Кавафијеве песме „Град”, али и још једне Елитијеве поетске творевине, „Лаконски”. У „савршеном поретку камена и етра”²⁶, дакле у чулно-конкретном свету, лирски субјекат, мучен болом због нечије смрти, проналази духовну истину: „На крају, тај кога сам тражио, *сам ја*.”²⁷

Лалићева песма „Аријадна на острву”, обилујући подједнако елементима опажајног света, конституише слику истинског медитеранског амбијента: море је „гломазно плавило изрезуцкано пеном”, помињу се шарене шкољкице, ветар, беле обале, бродови, морнари, осунчани и разголићени камен, цврчци, рибе, делфини. Цитатна веза са античким митом успоставља се са оним сегментом митског образа који приказује напуштену и љубавном патњом скрхану Аријадну на острву Накс; усамљена Аријадна мору додељује судбинско одређење: „Судбино, и твоја је колевка била море.”²⁸ Лалићева песма „Ахасвер у Дубровнику”, заснована на цитатној фибули са причом о Јеврејину луталици и његовој осуђености на несмирено трајање до другог Христовог доласка, рекреира пејзаж дубровачке луке, пева о незабележеном боравку лирског субјекта у граду (јер он је усавршио вештину нестајања), да би се, најзад, и овде море довело у везу са судбином: „Море / Тај школски облик судбине.”²⁹ Реминисценција на судбински карактер мора остварена је и у Елитијевој песми „Годишњица”, која, наводећи као мото Свинбернове стихове о томе да и најуморнија река проналази пут до мора, остварује директну интертекстуалну везу и са творевином „Прозерпинин врт” енглеског песника. Елитијеви стихови у овој песми врве од сигнала видљивог света: море, стење, сунце, галеби, шљунак, дрвеће, таласи и бродови; ипак, оно

²⁵ Одисеј Елити, *Песме*, прев. Ксенија Марицки Гађански, Ели Скопетеа, Иван Гађански, Танеси, Београд 2011, 53.

²⁶ Исто, 72.

²⁷ Исто.

²⁸ И. В. Лалић, *Време, вајре, вршови*, 250.

²⁹ И. В. Лалић, *О делима љубави или Византији*, 140.

што окружује лирски субјекат наводи га да спозна и током песме неколико пута понови – „Довео сам свој живот доведе”³⁰ – апострофирајући тиме мисао о мору и Медитерану као судбини. Иако, сасвим у духу Свинбернових стихова, песнички субјекат изражава егзистенцијални замор – живот му делује као „Бели рачун црни збир”³¹ – он успева *ујркос* свему, лалићевским језиком речено, да свету каже „да” и досегне метафизичке суштине: „– Када прођу бродови разбијајући жестоко / Нову препреку и кад је победе / И када са свим својим делфинима заблиста нада / Сунчани добитак у људском срцу –”³²

У претходном пасусу истакнута реч *ујркос*, потом наведени Лалићев програмски став, али и Елитијево веровање да поезија није израз ни апсолутне среће, ни апсолутне туге, већ да се у њеном готово до светости узвишеном простору супротности неутралишу – овим се мислима објашњавају напоредна постојања супротних елемената (видљиво/невидљиво, али и оптимизам/меланхолија, како сазнајемо из Елитијеве песме „Годишњица”) у песничким делима Лалића и Елитија. Грчки песник је у погледу ове проблематике био загладан у Хераклитово учење по којем ништа на свету није статично, па супротности, које имају тенденцију да некада буду у складу, а некада у нескладу, у ствари на зачудан начин теже да се додирну, стопе и свог антагонизма одрекну. Тако у Елитијевом поетском остварењу „Мало зелено море” лирски субјекат не само да изражава изразиту присност, интиман, скоро љубавнички однос према мору кроз жељу „да с тобом спавам невенчано”, него и жуди да у његовом загрљају нађе „разбијено камење Хераклитове одломке”.³³ Важност мисли филозофа из Ефеса за Елитијеву стваралачку праксу и његов помен у „Малом зеленом мору” неизбежно евоцирају Лалићеву песму „Хераклит Мрачни”, која, уколико се има у виду да отвара питање усклађивања опречности, може поседовати програмски карактер. Већ први стих – „Са мером плане и са мером трне”³⁴ – исказује уравнотежујући спој опозитних принципа, док стихови о ватри као месту постања лирског субјекта који је „именом својим обележен”³⁵ сугеришу симболизам ватре као вечне борбе супротности; појам мере отуда у Лалићевој песми прераста у задатак. Простор у којем се вечна смена антипода стишава у умирујућој, балансираној синтези, тој страсној мери у којој

³⁰ О. Елити, нав. дело, 29.

³¹ Исто.

³² Исто, 30.

³³ Исто, 74.

³⁴ И. В. Лалић, *О делима љубави или Византија*, 172.

³⁵ Исто.

се обзнањују метафизичке истине, наравно, припада песништву. Отуда Елити сматра: „Верујем да поезија, кад достигне одређени ниво, није ни оптимистичка ни песимистичка. То је пре треће стање духа где супротности престају да постоје. Изнад одређеног нивоа узвишености нема супротности.”³⁶

Елитијевом песмом „Мало зелено море” активира се још једно потенцијално место преплитаја са Лалићевим певањем о мору, које се тиче повезивања морског амбијента са хришћанским значењским слојевима – поступак који своју дубоку укорененост налази и у библијском тексту. Лирски субјекат песничке творевине грчког аутора огромну љубав према мору³⁷ изражава молбом маленом тринаестогодишњем мору да уђе кроз прозор у Смирну и препише „одблеске са таванице / Од Господи помилуј и Слава тебје.”³⁸ У песми „Испијајући сунце коринтско” Елити често употребљава метафоре које у напоредан однос смештају хришћанске појмове са елементима Медитерана (заветна риба, псалам мора). У Лалићевом стваралаштву овакав песнички чин нарочито се запажа у збирци *Четири канона*, у којој се море, сасвим у духу старозаветних списа, озверило, тутњи и доноси страх, али и милост. На сличан начин Лалић сведочи у песми „Море”: оно је празвер која храни метафоре, носилац амбивалентног значења, спаса и смрти, лепоте и страве: „Море се поти у својој лепоти / Којој је само ужас саобразан.”³⁹ Лалићева песничка творевина „Ave Maris Stella” у потпуности почива на двострукој семантичкој подлози: лирски субјекат поздравља звезду мора што сјаји на небу, истовремено алудирајући на појам *Stella Maris*, који означава заштитницу путника оличену најчешће у фигури Богородице. Отуда лирски субјекат звезду мора именује и „уљаницом божјом” која озарује душу и пружа милост.

*

Истраживање песничког дијалога тројице литерарних корифеја – И. В. Лалића, К. Кавафија и О. Елитија (дијалога који по богатству и диверзитету могућих семантичких токова овим радом свакако није исцрпљен), тежило је најпре да нагласи импрегни-

³⁶ Наведено према: К. Марицки Гађански, *Неушажива жеђ сећања*, 175.

³⁷ Елитијеве и Лалићеве песме не само да сведоче о љубави према мору него се често и мотив љубави према жени у њима доводи у везу са морским пејзажем. Такав је случај у Елитијевој песми „Доба плавог сећања”, односно, у Лалићевој творевини „*** (Можда си тада рекла)”.

³⁸ О. Елити, нав. дело, 74.

³⁹ Иван В. Лалић, *Сирасна мера*, Дела Ивана В. Лалића, III, прир. Александар Јовановић, Завод за уџбенике, Београд 1997, 174.

раност ове стваралачке тријаде у хеленски и медитерански цивилизацијски код којем Кавафи и Елити припадају непосредно, рођењем, а Лалић традицијском линијом која подразумева Византију као баштиника старогрчке културе, отуда и нашу везу са грчким наслеђем, том основом целокупног европског света. Напредно сагледавање Кавафијевих песама о Александрији, судбини хеленизма уопште, и Лалићевих песничких дела посвећених Византији показало је да оба аутора ова своја вољена места разумевају као најдубље перспективе историјског трајања, док се цитатне споне међу њиховим делима остварују на мотивском и семантичком плану (слава и пад Александрије, хеленизма/Византије, неизвесност историје и историјског памћења, метафизичко разумевање мотива пловидбе). Реминисценције на море и Медитеран присутне у песништву Елитија и Лалића пак, интертекстуалне релације у погледу значења овог мотива, као и међусобно призивање њихових стваралачких поступака блиских Хераклитовом учењу о уравнотежујућем спајању супротности кључне су додирне тачке стваралачког дијалога између ових писаца који, напослетку, баш као и Кавафи, прегнантношћу, лепотом и значајем свога дела и данас стоје у „просторима одмерене милости”.⁴⁰

Мср Виолета Р. Митровић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Докторске студије
viomitrovic@gmail.com

⁴⁰ Исто, 15.